

İran'ın Azerbaycan Meselesi

Azerbaycan'ın kendinden ayrılarak bağımsız bir devlet olarak tarihte isminin yer almasını kabul etmeyen İran, Azerbaycan'ı tekrar kendi topraklarına katmak için çeşitli çabalar sarf etmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra İran'ın kuzeyinde doğal bir Türk şeridi oluşması, (Hazar'ın hem doğusu hem de batısında) İran için yeni bir tehdit algılaması hâline gelmiş, özellikle Azerbaycan, İran'ın tehdit algılamasının merkezinde bulunmaya başlamıştır. (Keskin) Azerbaycan için sıradan bir komşu olmayan İran, hem karadan hem de denizden Azerbaycan'ın güneyindeki tek komşusudur. İki ülke, karşılıklı geçmişlerinden ve bazı kültür unsurlarından dolayı birtakım değerleri paylaşır. Din ve mezhep ortaklığı da iki ülke ilişkileri bakımından önemlidir. Ancak bağımsız Azerbaycan'ın, 10-15 yılına baktığımızda bütün bunların yakın ilişkiler kurmaya yetmediğini görürüz. (Nassibli, 1999) Azerbaycan'ı kuşatma anlamında Ermenistan'la iyi ilişkiler içine

giren İran, Karabağ meselesinde Ermenistan'a olan açık desteğini kamuoyuna göstermiştir. Karşılıklı şüpheler ve iç işlerine karışma konusundaki karşılıklı suçlamalar; İran'ın, Azerbaycan'ın ABD ve İsrail'le olan ilişkileri, Hazar Havzası enerji yarışından İran'ın dışlanması ve nihayet Güney Azerbaycan meselelerine ilişkin endişeleri, Azerbaycan'ın da; İran'ın Azerbaycan'da İslamcı bir hareket geliştirmeye çalışması ve Ermenistan'la ilişkileri konusundaki endişeleri, zirveler, ziyaretler ve anlaşmalara rağmen ikili ilişkileri gölgede bırakmıştır. İran-Ermenistan ilişkileri, açık biçimde daha ileri bir seviyededir. İran'ın Karabağ konusundaki tutumu, düşmanlığını açıkça ifade ettiği ABD'nin tutumuyla neredeyse aynıdır. İki ülkenin bu konudaki siyasi tutumları arasındaki fark, sadece mekanizmaya ilişkindir. (Mesbahi,2004) İran, Azerbaycan tehdidinin kendi iç ve dış politikasını etkilediğini belirtmiştir. Bunu fark edenler, İran'ın Karabağ Savaşı'nda izlediği tutumu görse de

şaşırmamıştır. Savaşın başında İran'ın girişimiyle 1991 yılında sağlanan ateşkese Ermenistan, uymamış ve Şusa'yı işgal etmiştir. Bu durum karşısında Azerbaycan'ın İran'a karşı olan güveni bir kez daha sarsılmış ve kamuoyunda İran'ın Şusa'yı Ermenistan'a vermek için Azerbaycan'ı durdurduğu görüşü, hakim olmuştur. Ermenistan'a vermek için Azerbaycan'ı durdurduğu görüşü, hakim olmuştur. Tahran'ın Ermenistan dışında diğer bir müttefiki de Rusya'dır. İran'ın, Rusya ve Ermenistan dışında tüm komşularıyla sorunları vardır. Tahran-Moskova-Erivan iş birliği, Azerbaycan-İran ilişkilerini etkileyen en büyük nedenlerden biridir. İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Erivan'la yakın ilişkiler kurmuş ve birçok ticaret anlaşması imzalamıştır. Eylül 1997'de Ermenistan Dışişleri Bakanı Aleksander Arzumanyan Tahran'da yaptığı açıklamada, Türkiye ve İsrail arasındaki yakın iş birliğinin bölge için çok tehlikeli olduğunu ileri sürer ve bu iş birliğine Azerbaycan'ın

da katılması hâlinde durumun kritik bir noktaya geleceğini söyler. Rusya, İran ve Ermenistan arasındaki üçlü iş birliğinin bölgede barış ve istikrar için ön koşul olduğunu savunmuştur. (Ayın Tarihi, 1997) Bu durum, İran tarafından kabul edilebilir olmanın ötesinde ileride genişleyebileceğinin de sinyallerini vermesi açısından dikkat çekicidir. Hazar'la ilgili Azerbaycan-İran anlaşmazlığı, sükûnet içinde seyrederken; 2001 yılı yazında ciddi bir kriz yaşandı. BP'ye petrol araması için tahsis edilen Azerbaycan'a ait Geofizik-3 adlı sivil bir gemiye, Hazar'ın Azerbaycan'a ait olduğu bilinen Araz-Alov-Şark sektöründe iken, 23 Temmuz'da İran deniz araçlarının silahları yöneltildi ve İran uçakları tacizde bulundu. (New York Times, 2001) Azerbaycan'ın sivil gemisi, Azerbaycan kara sularına çekildi. (Shaffer, 2003) İran'a ABD ve Türkiye'den tepki geldi. ABD, resmi bir açıklama ile İran'ın eylemini kışkırtıcı olarak nitelerken; Türkiye, daha net

ve anlamlı bir mesaj olmak üzere Türk jetlerini Bakü semalarında uçurdu. Bu olaydan sonra Azerbaycan yetkilileri (Novruz Memmedov, Araz Azimov), İran'a yönelik ciddi suçlamalarda bulundular. Bu suçlamalar arasında İran gizli servisinin Azerbaycan'da İrancı dini gruplar için milyonlarca dolar harcadığı, Azerbaycan'ın güçlenerek gelişmesinden endişe ettikleri, Hazar'da haklarından fazlasını gasbetmeye çalıştıkları yönündeki ifadeler de vardı. İran tarafından ise İran Yasama Konseyi Sekreteri Muhsin Rızai, "Bakü'nün sorumlu bir şekilde hareket etmesi gerektiğini, aksi takdirde İran halkının, Azerbaycan'ın anavatana yeniden katılmasını isteyeceğini" açıklamıştı. Rızai'nin "Kuzey İran" ifadesini de kullanmış olması, Paniranizmin Azerbaycan'a bakışını ortaya koyan bir örnektir. Azerbaycan'ı "Büyük İran"ın içinde gören yayılcı yaklaşımı dile getiren yorumlara, pek çok Paniranist yazıda rastlanır. Ancak Rızai bunu, İslam Cumhuriyeti'nin bir resmi yetkilisi olarak dillendirmektedir. (Frantz, 2001) Hazar'ın statüsü konusunda bugün İran, denizin ve kaynakların bölünmesi görüşünü savunan tek kıyıdaş durumundadır ve uzlaşılması daha güçlü bir durumdur. ABD'nin tutumu, İran'ı bu noktaya getiren tek unsur olmayıp, diğer devletler ve Batılı petrol şirketleri tarafından öncelikli sebep olarak değerlendirilmektedir. (Whitlock, 2003)

Muhammed Hatemi ile Tahran'da bir araya gelen İran Cumhurbaşkanı Aliyev, aynı yılın yazında Hazar Denizi meselesinden dolayı neredeyse sıcak çatışma noktasına gelmekte olan ortamı kaldırdıklarından ve iki ülke arasındaki benzerliklerden bahsetmişlerdi. Ancak İran, ABD karşıtı olduğu için silah elde etmek, nükleer teknik bilgi edinmek, diplomatik nüfuz sağlamak için Rusya ile ittifak yapmanın daha doğru olduğunu düşünüyordu. Fakat Rus yönetiminden uzak duran Azerbaycan, ABD ve onun petrol şirketleriyle yakınlık kurmuştur. 1990'lı yılların sonunda Hazar'a komşu devletlerin yöneticileri bir araya geldiklerinde Putin de; Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın yanında yer alarak İran'ı yalnız bırakmıştır. Ancak Rusya'nın bu süreç boyunca birkaç kez saf değiştirdiği de görülmüştür. Rusya'nın ABD ile yakınlaşması, İran'ın yalıtılmasını netleştirmektedir. ABD, petrol şirketleri tarafından da desteklenen ve Hazar petrolü için en uygun yolun İran üzerinden Körfez'e çıkış olduğunu savunan İran, teklifini reddetmiştir. Amerikan diplomatik ve ticari baskısıyla, daha pahalı olsa da Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e uzanan güzergâh, tamamlanmaktadır. Rusya'nın bu güzergâha muhalefeti ise yumuşaktır. (Economist, 2002) Azerbaycan-ABD ilişkileri de

İran'ın Azerbaycan politikasından dolayı etkilenmektedir. Bu etkilenmeler, askeri-siyasi anlamda da olabilmektedir. Haydar Aliyev, başkanlığı döneminde ilk defa ABD'nin Azerbaycan'da bir askeri üs sahibi olabileceğini dile getirmiştir. O dönemde, New York Times gazetesinde de Azerbaycan'la ABD arasında NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı (Partnership For Peace) kapsamında bir ilişki bulunduğu, ancak Azerbaycan'ın ABD'nin eski Sovyet alanında ilk askeri üsse sahip olması teklifinin kabul edilmemesi gerektiği değerlendirilmiştir. Bu yoruma göre, "...böyle bir girişim, daha yakın askeri iş birliği için bastırılan bazı petrol şirketleriyle bazı Kongre üyelerinin istediği gibi Azerbaycan'a üs yerleştirmek Rusya ve İran'ı karşıya almak anlamına gelecektir. Dahası Aliyev yönetimi, baskıcı ve anti-

demokratik uygulamalar yaparken; bu tip adımların atılması ona destek vermek anlamına gelecektir." (New York Times, 1999) 11 Eylül sonrasında ABD'nin Azerbaycan politikası, "terörle savaş" bağlamında, iki ülke arasında yüksek seviyeli bir güvenlik iş birliği ile ABD'nin bölgedeki hayati çıkarlarının korunmasına ilişkin "güvenlik lisanlı" bir Amerikan diskuruna işaret etmektedir. ABD-İran ilişkilerindeki düşmanlık, Azerbaycan-İran ilişkilerini bu dönemde daha fazla etkilemektedir. Bu etki en fazla İran'ın bütün bir Kafkaslar politikasında görülmeye devam edecektir. (Mesbahi, 2004)

Poyraz Gürson Ph.D.

Kaynaklar

KESKİN, Arif, Seid Eta TEGEVİESL, Jeopolitik-e Cedid-e İran (İran'ın Yeni Jeopolitiği), Tahran, 1379'dan naklen ARIF KESKİN, "İran'ın Azerbaycan Politikası":93.

NASSIBLI, L. Nasib (1999), Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary), 23 November 1999, Unpublished Event Report

MESBAHI, Mohiaddin, Iran and Central Asia: Paradigm and Policy, Central Asian Survey, 23, 2, Haziran 2004):

Geçmişten geleceğe miras...

MAKİNA ve KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU
www.mkek.gov.tr